

plexului balcano-occidental, ca și prin faza tirzie a grupei Glasnac, cum s-a arătat și mai înainte. Mormintele princiare de la Novi Pazar și Atenica, cu nenumăratele lor obiecte de aur, de bronz și de fier, inclusiv resturi de car de luptă, sînt date de autor în secolul al VI-lea și cel mai trziu la începutul secolului al V-lea î.e.n. Obiectele de import provin din diferite centre grecești, unele fiind de origine etruscă-ioniană (de ce și etruscă?), altele greco-continentale sau din sudul Italiei. Dintre piesele ioniene se amintește că hldria de la Atenica este destul de asemănătoare aceleia de la Histria. Din punct de vedere etnic, autorul crede că descoperirile de la Novi Pazar pot fi atribuite autariaților, ca de altfel și descoperirile de tip Mramorac, datînd exact din același timp și constînd în primul rînd din centuri metalice late, bogat decorate.

Perioada a IV-a a epocii fierului „este perioada Latène din cronologia clasică a preistoriei europene” — spune autorul —, ea legîndu-se și de expansiunea celtică, așa încît în Serbia începuturile acestei perioade sînt destul de tirzii. Împărțită în patru etape (IV a — IV c2) — prima, a cărei dată de început e îndoielnică, se termină la cca 300 î.e.n., iar ultima se încheie la 100 î. e.n. Descoperirile din această perioadă se situează în special în nord, în regiunile locuite de scordisci. Componenta dacică este foarte puternică în Banat, dar se întinde și pe Morava, aici fiind pusă de autor în legătură cu deportările întreprinse de romani (Plautius Silvius Aelianus). Dar

și în regiunile dardanice din sud există elemente de cultură dacă, pe care M. Garașanin le atribuie influențelor din perioada cuceririlor lui Burebista. În regiunile occidentale — ilirice —, elementul celtic este mai greu de sesizat. Latène-ul din Serbia începe de fapt în faza Latène C 1 (de exemplu Zldovar), unde celții s-au menținut pînă la cucerirea romană, ba chiar și în secolul al II-lea e.n. (la Stari Slankamen-Acumincum).

Această destul de lungă dare de seamă — dar totuși incompletă — nu are pretenția, așa cum am mai spus — de a fi putut semnala, și cu atît mai puțin de a discuta toate ipotezele, sugestiile și concluziile autorului. Dar chiar din ceea ce s-a putut arăta, rezultă limpede că ne aflăm în fața unei ample și valoroase sinteze, rod al fructuoasei activități a autorului de-a lungul a trei decenii, lucrare care va prileji desigur încă multe discuții. Faptul că în unele privințe nu am subscris la concluziile colegului Milutin Garașanin și că am făcut și unele obiecții de metodologie (privind de exemplu încorporarea neoliticului final — respectiv a eneoliticului — în același capitol cu perioada de tranziție spre epoca bronzului, ca și includerea perioadei de tranziție spre epoca fierului (Ha A) în prima perioadă a acestei epoci) nu diminuează desigur valoarea lucrării, toți cercetătorii în domeniul preistoriei și al varietății regiunilor balcanodunărene trebuind să-i mulțumească pentru această prețioasă contribuție.

Vladimir Dumitrescu

HORST W. BÖHME, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts*, „Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte”, 19, München, 1974, 384 p., 69 fig., și 3 pl.; volumul de ilustrații, 147 pl. și 19 hărți

Cunoscuta colecție „Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte”, care apare la München sub redacția prof. Joachim Werner, s-a îmbogățit recent cu o nouă și impunătoare monografie. Este vorba de lucrarea lui H. W. Böhme dedicată studierii anticizărilor germanice din secolele IV—V e.n., provenind din mormintele descoperite în regiunea dintre Elba și Loara. La baza lucrării au stat descoperirile din circa 300 de morminte complete, încheie, și cîteva sute de obiecte izolate, aparținînd unor morminte găsite întâmplător. De fapt, autorul a separat din cimitirele romane trzii din secolele IV—V, descoperite în Belgia și nordul Franței, mormintele, ceramica și toate obiectele de proveniență și origine

germanică. Datorită faptului că toate aceste descoperiri nu fuseseră întotdeauna bine încadrate cronologic, cultural și tipologic, și nici nu se bucuraseră de o cercetare sistematică, H. W. Böhme a purces la stringerea, sistematizarea și studierea lor într-o monografie unitară și completă.

Lucrarea, întocmită după un plan judicios conceput, cuprinde trei mari capitole și un număr însemnat de subcapitole, cerute de natură și varietatea materialului arheologic. Totul este precedat de o prefață a prof. J. Werner, urmată de un cuvînt înainte și de o introducere semnate de autor. Încheierea se face cu o listă a descoperirilor și cu prescurtările lucrărilor citate mai des în monografie.

În primul capitol, cel mai cuprinzător de altfel (p. 7—152), H. W. Böhme prezintă descoperirile, grupate pe categorii de obiecte. Pentru fiecare categorie în parte sînt scoase în evidență caracteristicile, ceea ce permite o clasificare a obiectelor pe tipuri și variante. Analogiile numeroase la care se referă autorul au permis fixarea arilor de răspîndire a principalelor categorii de obiecte. Problema cronologiei diferitelor tipuri și variante de obiecte constituie o preocupare de bază pe întreg parcursul capitolului. Folosirea tuturor elementelor de datare a dus la obținerea unei cronologii foarte strînse, care ajunge adesea pînă la decenii. Tabele și grafice numeroase și deosebit de sugestive vin să ajute la o mai bună interpretare și înțelegere a textului și la formularea unor concluzii cît mai verosimile.

Prima parte (A) a capitolului întîi tratează despre obiectele de inventar din mormintele de femei. În ordine, sînt descrise și clasificate tipologic și cronologic, fibule, ace de păr, cercei, brățări, catarama și garnituri de curea, obiecte de toaletă și de folosire casnică obișnuite. Dintre acestea se remarcă în primul rînd varietatea fibulelor, cu un număr de opt tipuri principale. Cele două reprezentări grafice de la p. 32—33, unde sînt înfățișate diferitele combinații de fibule, se dovedesc deosebit de utile la fixarea unei cronologii generale. Pe această bază, ca și în funcție de datele oferite de celelalte descoperiri și monede, fibulele au fost grupate în trei trepte cronologice, care se înșiră pe spațiul de timp dintre prima jumătate a secolului al IV-lea și ultima treime a secolului al V-lea. Alături de fibule se evidențiază, cum era de așteptat, numărul mare și varietatea obiectelor de poadoabă, din rîndul cărora ar fi de menționat acele de păr frumos ornamentate, mărgelele de sticlă, de chihlimbar și chiar de aur. Prezența perlelor de chihlimbar, în special a tipului în formă de opt, este socotită ca o apariție destul de rară în mormintele din regiunile amintite.

Al doilea subcapitol principal (B) ne înfățișează obiectele de inventar din mormintele de bărbați, în ordinea: fibule, catarama și armături de curea, arme, amnare, cuțite de ras etc. În legătură cu aceste obiecte de inventar reține atenția remarcă făcută de autor că fibulele cu capetele în formă de ceapă au fost purtate exclusiv de bărbați. Ele fixau mantia pe umărul drept, fiind dispuse cu piciorul în sus. Pentru datarea lor, autorul se folosește de cronologia lui E. Keller, care i-a fost de un real ajutor, mai ales la descoperirile singulare de fibule.

În mormintele de bărbați, în contrast cu cele de femei, predomină cataramele și garniturile de centură. Ele se impun prin numărul lor mare, prin varietatea tipurilor

și bogăția ornamentației. Toate acestea îi dau posibilitatea lui H. W. Böhme să întreprindă studii interesante în legătură cu tehnica, cronologia și răspîndirea fiecărei categorii de garnituri și catarama. Pe baza unor observații de detalii tehnice și decorative, de combinații statistice și cu ajutorul monedelor, obiectele în discuție au putut fi inseriate cronologic, în cadrul a trei etape, între 350 și 450 e.n. O valoare aparte o au tabelele și reprezentările grafice, la care se adaugă și hărțile cu răspîndirea diferitelor tipuri de garnituri. Și unele și altele ajută deopotrivă la o mai bună și lesnicioasă înțelegere a textului, servind în același timp și la argumentarea tezelor susținute de autor. Considerațiile cu privire la catarama și garnituri de cingătoare se încheie cu un mic subcapitol rezervat atelierelor și tehnicii de lucru. În funcție de tipurile de ornamente, autorul reușește să delimiteze centrele principale de proveniență a diferitelor grupe de obiecte. În privința tehnicii se observă că, pentru realizarea celor mai multe dintre obiecte, au fost necesare mai multe faze de lucru. Mai întîi, piesele au fost turnate, se pare în forme pierdute, din ceară. După aceea au urmat: prelucrarea, finisarea și uneori chiar ornamentarea.

Armele reprezintă cea de-a doua categorie importantă de obiecte de inventar din mormintele de bărbați. Din rîndul acestora fac parte: spade, lănci, topoare, vîrfuri de săgeți și scuturi. Nici aici nu lipsesc clasificările pe tipuri, cronologia și, pentru unele din ele, aria de răspîndire.

A treia parte (C) a primului mare capitol (p. 118—152) prezintă obiectele de inventar comune, atât mormintelor de femei, cît și celor de bărbați. Printre acestea se numără, în ordine: coliere, inele, piepteni de os, foarfeci de fier, truse de toaletă, cuțite de fier, linguri de bronz sau argint, încălțăminte, vase de lemn, lut, sticlă și metal, urne și monede.

Cel de-al doilea mare capitol este dedicat problemelor de cronologie și de istorie a populației din necropolele cercetate. În această parte a lucrării se fac unele generalizări interesante cu privire la port, înarmare, tipurile de morminte, structura populației și la interpretarea izvoarelor scrise.

Avînd în vedere numărul și poziția fibulelor s-a putut stabili că majoritatea femeilor îngropate au purtat una sau două fibule și numai fiecare a șasea persoană (15,5%) a folosit patru sau chiar mai multe fibule. În funcție de tip, fibulele s-au purtat perechi sau numai cîte una de fiecare tip. Acestea se fixau la umeri sau pe piept. Cataramele și garniturile din mormintele de bărbați au permis reconstituiri interesante de cingă-

tori și centuri, care au putut fi distribuite regional și pe perioade de timp. Tot pentru mormintele de bărbați se constată, în ceea ce privește armele, un număr neașteptat de mare de topoare (73%) în raport cu cele descoperite la est de Rin (40%). Cele mai multe morminte au câte o singură armă, de regulă un topor sau o lance. Spadele apar destul de rar. Mormintele în care se găsesc spade sînt de obicei foarte bogate și ele aparțin unei pătri de războinici bogăți. Mormintele cu diferite tipuri de arme se distribuie diferit, în funcție de timp și de loc.

Analiza amănunțită a tipurilor și combinațiilor de inventar, a unor obiceiuri de înmormîntare, dă posibilitatea autorului să identifice în cimitirele din secolele IV — V e.n., descoperite în nordul Franței și în Belgia, o destul de numerosă populație de origine germanică. Principalele indicii în acest sens sînt fibulele din mormintele de femei și armele din cele de bărbați. În absența unor astfel de obiecte tipice este greu sau imposibil de a distinge elementele etnice de origine germanică. Bogăția mormintelor germanice din nordul Galiei și din Belgia îi prezintă pe cei înmormîntați ca o pătură conducătoare, superioară pe plan social și economic.

Interpretarea hărților cu răspîndirea diferitelor tipuri de obiecte de inventar i-a permis lui H. W. Böhme să ajungă la cunoașterea raporturilor dintre provinciile romane Galia, Belgia și Germania, cu teritoriile libere din dreapta Rinului. Pe baza datelor obținute de pe urma răspîndirii obiectelor de podoabă și îmbrăcăminte feminine, s-a stabilit că, începînd aproximativ din vremea lui Valentinian, între locuitorii din părțile de est ale Rinului inferior și populația germanică din nordul Galiei au existat legături destul de strînse, care se intensifică pe o perioadă de circa două generații. În primele decenii ale secolului al V-lea e.n., contactele dintre Galia și regiunea germană a Mării Nordului par să se îngusteze, iar în a doua jumătate a secolului respectiv să se întrerupă complet. Inventarul mormintelor de bărbați dezvăluie alt gen de relații între teritoriile germanilor liberi și provinciile romane vecine. De pildă, în timp ce tipurile de fibule din Galia sînt de proveniență din dreapta Rinului, garniturile de curea cu creștături reprezintă produse romane. Galia sau țările dunărene au influențat pe cele din teritoriile germanilor liberi. Răspîndirea tipurilor de garnituri de curea de producție romană este pusă în legătură cu extinderea zonei de apărare romană tirzie din Britania, peste Rin și limesul dunărean, pînă în România. Se observă, de asemenea, că între cele două maluri ale Rinului inferior au

existat, la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, legături culturale și de schimb deosebit de strînse și intense. Din cauza raporturilor politice schimbate, legăturile dintre cele două zone din cursul secolului al V-lea, chiar dacă nu se întrerup, nu mai au aceeași intensitate ca în perioada anterioară.

Materialul arheologic destul de numeros pe care l-a cercetat autorul i-a permis acestuia să aducă noi contribuții la o mai bună cunoaștere a portului, așezărilor și istoriei populației din nordul Galiei și din Belgia. Pentru a da o valoare mai mare încheierilor la care s-a ajuns, autorul face o trecere în revistă a izvoarelor scrise și o interpretare amănunțită a acestora. Din analiza datelor arheologice și a celor literare se trag o serie de concluzii interesante în legătură cu componența și schimbările etnice petrecute în secolele IV — V, în nordul Franței și în Belgia.

După părerea autorului, toate mormintele cu inventar de origine germanică din nordul Franței și din Belgia, datînd din a doua jumătate a secolului al IV-lea și prima parte a secolului al V-lea e.n., nu au nici o legătură cu populația cunoscută în izvoare sub numele de *Laeti*. Acestea se explică prin prezența în această regiune a unor contingente germanice aduse ca *foederati* din dreapta Rinului, din vremea lui Iulian și Valentinian I. Aceste trupe, plătite de către romani cu monede, obiecte de preț și arme, au fost stabilite în stînga Rinului, în virtutea unor înțelegeri și contracte încheiate cu imperiul. În lumina izvoarelor, ca și a rezultatelor analizei arheologice reiese că în cele mai multe cazuri imperiul a încheiat înțelegeri de diferite feluri cu contingente mai mici sau mai mari de *socii* din dreapta Rinului, care după o anumită perioadă se reîntorceau în patrie. Desigur, unii dintre aceștia trebuie să fi rămas mai departe în serviciul imperiului, în Galia sau la Rin. O așezare de *foederati* presupune o unitate de neam și autonomie și se află sub conducerea propriilor principii.

În ansamblu, descoperirile arheologice din nordul Galiei și Belgia trădează în ultima analiză un amestec cultural galo-germanic. Deși în cursul secolului al V-lea e.n. se constată unele schimbări în tehnica și forma unor obiecte, totuși caracteristicile civilizației comune galo-germanice vor continua să persiste și să se dezvolte. Iradierii ale acestei civilizații vor influența, încă din secolul al IV-lea e.n., regiunile din dreapta Rinului. Elemente de continuitate ale culturii galo-germanice vor supraviețui pînă în epoca merovingiană.

Cel de-al treilea și ultimul mare capitol al monografiei cuprinde catalogul cu desco-

peririle. Prezentarea materialului arheologic se face pe regiuni geografice, iar în cadrul acestora sînt înșirate toate necropolele, în ordinea alfabetică a localităților. Urmează apoi o serie de liste de descoperiri, pe categorii de obiecte, menite să ușureze cititorului stabilirea legăturii lor cu locul de găsim și cu răspîndirea lor.

După cum se poate lesne deduce din cele rezumate în această scurtă prezentare, monografia lui H. W. Böhme aduce o deosebit de importantă contribuție la o mai bună cunoaștere a culturii și istoriei populației dintre Elba inferioară și Loara, în cursul secolelor IV — V e.n. Analiza amănunțită și completă a tuturor descoperirilor duce la definirea unor aspecte culturale specifice

unei regiuni de contact strîns dintre Imperiul roman de vest și populația germanică din dreapta Rinului. Interpretarea acestor rezultate prin prisma izvoarelor scrise nu face decât să dea un plus de valoare concluziilor lucrării. Importanța unei astfel de lucrări nu poate scăpa acelor care se ocupă în general cu studierea antichităților romane și germanice din secolele IV — V. Clasificările și cronologia multora din obiectele de inventar cuprinse în volum vor fi de un real folos acelor care cercetează cultura perioadei respective și raporturile dintre lumea romană tirzic și populațiile de la granițele acesteia.

C. Preda